

Katarzyna Kurowska
Uniwersytet Łódzki
Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej
(doktorantka)

Tradycja w mundur ubrana

Jak wygląda harcerz, wie niemal każdy, łatwo go bowiem rozpoznać po mundurze, czyli charakterystycznym stroju organizacyjnym, będącym zewnętrzną oznaką przynależności do ruchu. Jednocześnie mundury są silnie zakorzenionym elementem tradycji harcerskiej, tak starym, jak i sam ruch. Mundury, choć z pozoru do siebie podobne, różnią się między sobą szczegółami. To właśnie w tych szczegółach zakodowane są informacje, na podstawie których można oszacować wiek jego nosiciela, doświadczenie, wiedzę i umiejętności, czy nawet miejsce zamieszkania. Dla osoby z zewnątrz to nic nieznaczące ozdoby; dla harcerzy – cały wachlarz informacji, przekazywanych w procesie budowania tożsamości.

Mundury podlegają konkretnym regulacjom. Określają one krój, kolorystykę, reguły noszenia. Zawierają także wytyczne co do zasad noszenia odznaczeń państwowych i harcerskich, wszelkich oznak organizacyjnych czy sznurów określających pełnione w Związku Harcerstwa Polskiego funkcje. Zapisy dotyczące aktualnych regulacji możemy znaleźć w *Regulaminie mundurowym ZHP* z 31 marca 2015 r. Bazę umundurowania stanowi bluza mundurowa oraz spódnica w przypadku harcerek, i spodenki w przypadku harcerzy. Harcerki noszą jasnoszarą koszulę mundurową, wpuszczoną w nieco ciemniejszą szarą spódnicę, zaś harcerze – zielone koszule mundurowe, wpuszczone w spodnie uszyte analogicznie z nieco ciemniejszego niż koszula zielonego materiału. Koszula ma dwie kieszenie z patkami, zapinane na guziki. Na patce lewej kieszeni wyhaftowane jest logo ZHP i mały prostokąt w barwach narodowych. Spódnica mundurowa sięga przed kolana, ma dwie kieszenie po bokach. Spódnicę mogą zastąpić spodnie lub krótkie spodenki. Umundurowanie uzupełnia chusta w tradycyjnych barwach drużyny. Do spódnicy i krótkich spodni harcerki zakładają getry lub skarpety. Do munduru nosi się obuwie typu turystycznego lub sportowego¹.

¹ *Regulamin mundurowy ZHP*, Uchwała Głównej Kwatery Związku Harcerstwa Polskiego nr 59/2015 z dnia 31 III 2015 r.

Ryc. 1. Harcerz i harcerka w mundurach, 2015 r.²

W ciągu stu lat istnienia ruchu harcerskiego mundur podlegał częściowym przeobrażeniom. Zmieniała się regulaminowa długość spódnicy czy spodni (spódnica harcerek uległa znacznemu skróceniu, zaś mężczyźni przestali nosić krótkie spodnie). Zmieniały się materiały, z których szyto poszczególne części umundurowania (obecnie jest jedna składnica szyjąca mundury z oficjalnym logo ZHP). Mundury dostosowane były do czasów, w których je noszono. Wraz z rozrostem organizacji i kształtowaniem się jej struktury dochodziły i dochodzą ciągle nowe elementy. Jednak chyba nikt nie wyobraża sobie, że harcerze mogliby w ogóle zrezygnować z tradycji noszenia munduru, a i jego krój wciąż przypomina te noszone przez pierwszych skautów. Wszelkie dokonywane zmiany zawsze stanowiły raczej modyfikację, dostosowanie i ulepszenie wzoru istniejącego wcześniej.

Ruch skautowy był jednym z masowo powstających na przełomie XIX i XX w. ruchów młodzieżowych o charakterze wychowawczym. W rozwijających się w tym czasie naukach pedagogicznych zwrócono bowiem uwagę na to, że obok zdobywania wiedzy i kształtowania umysłu, równie ważne w wychowaniu dzieci i młodzieży jest zadbanie o ich rozwój społeczny i emocjonalny. Jedną z takich właśnie organizacji był powstały w 1907 r. skauting. Jego celem było „wyrwanie” młodych chłopców z zadymionych, coraz bardziej uprzemysłowionych miast. Program pracy oparty był na grach z ukierunkowaną treścią i na obcowaniu z przyrodą, a poprzez to kształtowaniu: „osobowości młodych ludzi, tak aby mogli osiągnąć pełnię sprawności fizycznej, intelektualnej, społecznej i duchowej jako jednostki, jako odpowiedzialni obywatele i jako członkowie swoich lokalnych, narodowych i międzynarodowych społeczności”³.

² Źródło: Materiały archiwalne Wydawnictwa Marron Edition, fot. Wiktor Wróblewski.

³ W. Hansen, *Wilk, który nigdy nie śpi. Pełne przygód życie lorda Baden-Powella*, tłum. D. Borkowska, Harcerskie Biuro Wydawnicze Horyzonty, Warszawa 2004, s. 131.

Ryc. 2. Fotografie przedstawiające mundury harcerek, z lewej z 1916 r., z prawej z 2012 r.⁴

Twórca skautingu – generał armii brytyjskiej Robert Baden-Powell, na pomysł stworzenia organizacji dla chłopców wpadł w czasie wojny burskiej, gdzie dowodził obroną południowo-afrykańskiego miasta Mafeking. Wówczas to, ze względu na szczupłe siły obrońców, Baden-Powell zorganizował oddział chłopców do służby pomocniczej (łącznikowej, wartowniczej). Próba ta uświadomiła mu możliwość powierzenia młodym chłopcom odpowiedzialnych zadań, pod warunkiem poważnego ich traktowania. Chłopcy bowiem w ciężkich warunkach oblężenia doskonale wywiązywali się ze swoich nowych obowiązków. Baden-Powell zaczął opracowywać metodę skautową, którą przetestował w roku 1907, organizując eksperymentalny obóz na wyspie Brownse i wcielając w życie swoje pomysły⁵. Całość idei pracy skautowej opisał w wydanej w 1908 r. książce *Skauting dla chłopców* i od tego czasu całkowicie poświęcił się pracy z młodzieżą, tworząc największą i najpopularniejszą na świecie organizację młodzieżową.

Za inicjatora ruchu skautowego na ziemiach polskich uznaje się Andrzeja Małkowskiego. W 1910 r. przetłumaczył on wspomnianą książkę Baden-Powella i rozpowszechnił ideę skautingu na ziemiach polskich⁶. W tym miejscu warto zaznaczyć, że wraz z adaptacją skautingu do warunków polskich, w miejsce określenia „skaut” wprowadzono nazwę „harcerz”. Szukano bowiem odrębnego słowa, żeby podkreślić różnicę pomiędzy ówczesnym „klasycznym” skautingiem, założonym przez generała Roberta Baden-Powella, a polskim harcerstwem. „Harcerz, harcmistrz, harce, harcerstwo, harcować – to wszystko (z wyjątkiem drugiego, według licznych analogii nowo utworzonego wyrazu) słowa nie tylko staropolskie, ale już i w obecnym ruchu harcowym naszej młodzieży utarte jako synonimy, zrozumiałe powszechnie i popularne. Sprawia to nie tylko

⁴ Źródło: J. Opieńska-Blauth, *Polskie harcerki w dziesięcioleciu 1911–1921. Przyczynek do dziejów harcerstwa żeńskiego*, Młodzieżowa Agencja Wydawnicza oraz galeria Hufca ZHP Łódź-Polesie, Warszawa 1988 (zdjęcie 25); galeria Hufca ZHP Łódź-Polesie.

⁵ Tamże, s. 142–144.

⁶ W. Hausner, M. Wierzbicki, *Sto lat harcerstwa*, Seria 18/89, Instytut Pamięci Narodowej, Warszawa 2015, s. 6.

wielka podatność tematu harc, który z łatwością dał wszystkie potrzebne odpowiedzi, lecz i treść jego, w szerszym znaczeniu oznaczająca zabawę rycerską. Oddaje zatem ten wyraz znacznie lepiej całość pojęcia stworzonego przez Baden-Powella, wraz z jej najpiękniejszą stroną – prawem rycerskim, aniżeli sama nazwa oryginalna. »Scout« oznacza bowiem żołnierza-zwiadowcę, a tym samym obejmuje tylko drobną część programu ćwiczeń harcowych, ważną niewątpliwie, zajmującą i kształcącą, lecz niegodną tego, by ją przez tę nazwę na czele innych postawić. »Skautem« dobrym mógł być i Zagłoba, harcerzem tylko Skrzetuski, Wołodyjowski i im podobni⁷.

Już od samego początku, jednym z najważniejszych symboli, na trwałe wpisanym w społeczny obraz harcerstwa, stał się mundur harcerski. Wraz z historią tego charakterystycznego stroju można prześledzić rozwój całej organizacji. Ja jednak dokonam analizy munduru, koncentrując się na dawnych i obecnie pełnionych funkcjach, ukazując przy okazji związane z tym harcerskie tradycje. W swojej analizie posiłkować się będę teorią rosyjskiego semiotyka Piotra Bogatyriewa, przy pomocy której dokonał on w latach trzydziestych XX w. analizy stroju ludowego z obszaru morawsko-słowackiego. Bogatyriew analizie poddał nie tylko poszczególne funkcje wspomnianego stroju, ale także zwrócił uwagę na strukturę tych funkcji. „Wzajemne powiązanie strukturalne poszczególnych funkcji odzieży, szczególnie stroju ludowego, występuje bardzo wyraźnie i jest jednym z dowodów niezbędności metody strukturalnej w badaniu faktów etnograficznych⁸. Każdy strój pełni różne funkcje, a wśród nich można wyróżnić funkcję dominującą i podporządkowane jej funkcje podrzędne. Wszystkie one tworzą pewien określony porządek; zmiana lub zanik jednej z funkcji powoduje przebudowę całej struktury, zaś wysunięcie się na plan pierwszy jednej z funkcji stroju ma swoje odbicie także w jego wyglądzie. Zastosowane przez Bogatyriewa do analizy stroju kategorie są uniwersalne; i nie tylko kategorie noszą walor uniwersalności. Przede wszystkim metoda funkcjonalizmu-strukturalizmu Piotra Bogatyriewa pozwala badaczowi z jej pomocą badać strój ludowy (funkcje i hierarchie oraz zmiany w ich obrębie) i taki fenomen kulturowy jak ludowy teatr. Wracając do problematyki stroju ludowego, Bogatyriew twierdził, że jedną z cech odzieży miejskiej jest poddawanie się modzie, nieustanne zmienianie się trendów, które dyktowane są przez krawców czy projektantów. Strój ludowy także podlega pewnym przemianom, jednak wpływ mody jest znacznie mniejszy, a proces przemiany – stopniowy i obarczony cenzurą społeczną⁹. Podobne cechy dostrzegłam w przypadku munduru harcerskiego, dlatego pozwoliłam sobie skorzystać z kategorii użytych przez Bogatyriewa i dokonać analizy munduru właśnie poprzez wskazanie jego funkcji. Bogatyriew pisał, że: „każdy strój ma kilka funkcji. Między innymi, czasem

⁷ E. Piasecki, M. Schreiber, *Harce młodzieży polskiej. Na podstawie dzieła gen. R. Baden-Powella pt. „Scouting for boys”*, Wing, Załęcze Wielkie 1999, s. 8.

⁸ P. Bogatyriew, *Semiotyka kultury ludowej*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1979, s. 165.

⁹ Tamże, s. 164.

nawet mimo woli użytkownika stroju, możemy na podstawie stroju określić położenie społeczne użytkownika, jego poziom kulturalny, jego smak. Co prawda, strój [...] jest dostosowany nie tylko do praktycznych potrzeb użytkownika, nie tylko do jego osobistego smaku, ale ma i takie zadanie, aby był dobrze widziany w środowisku, aby się podobał i odpowiadał jego wymaganiom. I każdy, tak samo jak w swej mowie, tak i w swym stroju, dostosowuje się do otoczenia”¹⁰.

W swojej analizie będę odnosić się głównie do mundurów noszonych przez harcerzy Związku Harcerstwa Polskiego, którego jestem czynną instruktorką. Jednak mundury pozostałych organizacji harcerskich w Polsce, czy innych organizacji skautowych na świecie, mają taką samą genezę, a zatem wiele wspólnych elementów i takich samych znaczeń. Swoją wiedzę opieram na znajomości harcerskiej literatury i prasy, dostępnej ikonografii, przedstawiającej wizerunki harcerzy na przestrzeni stu lat, a także na własnych doświadczeniach i obserwacjach.

Ryc. 3. Rysunek Roberta Baden-Powella, stanowiący jeden z projektów mundurów, 1907 r.¹¹

Planując nową organizację, Baden-Powell już od samego początku widział konieczność opracowania i wprowadzenia specjalnych strojów organizacyjnych, źródła zaś powstawania munduru szukać można w bardzo praktycznych potrzebach wynikających z systemu pracy skautowej. Jak pisze Bogatyriew, „forma stroju zależy od jego funkcji, ale i jego funkcje zależą od formy”¹². W mundurze skautowym widać to bardzo wyraźnie. Na plan pierwszy wysuwa się zatem funkcja ochronna munduru. Miał on zastępować ubrania cywilne, mogące ulec

¹⁰ Tamże, s. 212.

¹¹ Źródło: W. Hansen, *Wilk, który nigdy nie śpi. Pełne przygód życie lorda Baden-Powella*, Harcerskie Biuro Wydawnicze Horyzonty, Warszawa 2004, s. 133.

¹² P. Bogatyriew, *dz. cyt.*, s. 221.

zniszczeniu w czasie gier i „harców” w lesie. Mundur został zaprojektowany na wzór dobrze znanych Baden-Powellowi mundurów wojskowych. Twórca skautingu, jako że sam był żołnierzem, tłumaczył wybór takiego właśnie stroju dla skautów w ten oto sposób: „mundur skautowy jest bardzo podobny do tego, jaki nosili ludzie, kiedy prowadziłem Południowoafrykańską Milicję. Wiedziało się tam, co jest wygodne, pożyteczne w służbie i dobre na każdą pogodę. Tak więc i skauci mają taki mundur”¹³.

Mundur miał stanowić podstawowe ubranie skautów, zatem jego krój, kolor czy materiał, z którego był wykonany, miały sprawdzić się w każdej pogodzie i sytuacji. Krój miał być luźny, by nie krępować ruchów. Ważne było, by każdy element umundurowania mógł mieć praktyczne zastosowanie. I tak np. kapelusz skautowy z założenia powinien posiadać szerokie rondo, by móc chronić zarówno przed słońcem, jak i deszczem. Bluza w kolorze khaki, szarym, granatowym lub zielonym powinna być wygodna i posiadać, na wypadek chłodu, długi rękaw, który co do zasady jednak noszony jest podwinięty powyżej łokci, bo „każdy zaś skaut [...] podwija je na znak, że jest w pogotowiu do spełniania nakazu swego hasła »Bądź gotów«”¹⁴.

Ja sama pamiętam, że będąc małą harcerką, uczyłam się zastosowań poszczególnych elementów umundurowania. Mundur miał być nie tylko wygodny w użytkowaniu, ale i praktyczny w sytuacji kryzysowej. Chusta, w razie konieczności, z powodzeniem mogła służyć za chustę trójkątną, ale na szczęście dużo częściej stosowana była jako chustka chroniąca głowę podczas upałów. Podciągnięte do kolan getry, niczym skarpety noszone przez wędrowców, mają za zadanie chronić nogi przed podrapaniami w czasie wędrówek czy leśnych gier. Zalecanym obuwiem noszonym do munduru były buty turystyczne lub sportowe. Miały być wygodne i powinny chronić stopy. Uczyłam się także, jak przy pomocy bluzy mundurowej, spódnicy czy spodenek wykonać prowizoryczne nosze, mogące służyć do transportu rannych. Do noszonego na lewym ramieniu sznura funkcyjnego zwyczajowo przymocowany powinien być gwizdek, by w razie konieczności móc wezwać pomoc. Sam zaś sznur powinien być na tyle długi i mocny, by móc zastąpić sznurek, za pomocą którego można wiązać różne elementy.

Nie mniej ważna jest funkcja estetyczna i funkcja wspólnotowa munduru. Poprzez specjalnie wyodrębniony strój organizacyjny osiągnięto jednolity wygląd zewnętrzny harcerzy. Zabieg ten był celowy, gdyż dzięki temu dużo łatwiej jest budować wspólnotę wśród członków ruchu skautowego. Zgodnie z intencjami założyciela skautingu mundur miał za zadanie także niwelować, choć trochę, widoczne po ubraniu różnice w statusie majątkowym skautów, czyniąc w pracy skautowej chłopców równych sobie. Robert Baden-Powell przypomniał sobie własne przeżycie z dzieciństwa: „już jako dwunastolatek podczas wypraw do londyńskich slumsów zauważył, że bogatych i biednych można rozpoznać na

¹³ R. Baden-Powell, *Skauting dla chłopców. Wychowanie dobrego obywatela metodą puszcząską*, Wydawnictwo Drogowskazów Głównej Kwatery ZHR, Warszawa 1998, s. 50.

¹⁴ Tamże, s. 51.

pierwszy rzut oka po ubraniu. Teraz więc zapragnął obmyślić dla swych skautów rodzaj munduru, wspólny ubiór, jednakowy dla wszystkich, nadający się do zabaw i uprawiania sportu, ubiór, który uniemożliwiłaby rozpoznanie, czy chłopiec pochodzi z bogatej czy biednej rodziny. Ten ubiór miał świadczyć o przynależności skauta do wielkiej, bratniej wspólnoty”¹⁵.

Poczucie przynależności do wspólnoty i braterstwo wśród członków organizacji stanowią jedne z ważniejszych zasad pracy harcerskiej. Dzięki przynależności do określonej grupy kształtuje się nasza tożsamość, dlatego w programie pracy kładzie się szczególnie nacisk na ten element wychowania, a dodatkowo wzmacnia się go właśnie jednolitym wyglądem zewnętrznym. Ta wspólnotowa funkcja munduru wyrażona jest szczególnie silnie w jednym z elementów naszego stroju, mianowicie chustcie. „Zgięta w trójkąt, którego wierzchołek zwisa w dół na plecy. Cała drużyna ma chusty w jednym kolorze; to sprawia, że z chustą związany jest honor drużyny, trzeba więc o nią dbać, aby była zawsze czysta i porządna”¹⁶. Chusta jest jednym z tych obowiązkowych elementów umundurowania, których zwykle nie kupuje się samodzielnie, tylko otrzymuje wraz z przyjęciem do grona członków drużyny, czyli podstawowej jednostki organizacyjnej w ZHP. To właśnie drużyny określają, jakiego koloru będą noszone przez nie chusty. Czasem drużyny tworzą większe jednostki – szczepy, wówczas zawiązana wspólnota jest szersza i takie same chusty noszone są przez kilka drużyn. To właśnie na podstawie chust określa się różnice między poszczególnymi środowiskami. W początkowych latach tworzenia się ruchu harcerskiego na ziemiach polskich nie we wszystkich zaborach funkcjonowanie organizacji młodzieżowych było możliwe. Dla przykładu, w zaborze pruskim pierwsze drużyny powstawały i działały w konspiracji. Nie mogąc działać oficjalnie i nosić mundurów, „drużyny powstające na prowincji występowały jako towarzystwa sportowe. Niektóre drużyny zamiast mundurów nosiły kolorowe chusteczki jednolite”¹⁷. Widać na tym przykładzie, że od samego początku chusty odgrywały ważną rolę w budowaniu i odczuciu wspólnoty wśród członków organizacji. Zgodnie z obowiązującym regulaminem harcerze polscy stanowiący reprezentację ZHP zakładają chusty w barwach narodowych, czyli czerwone, z białą lamówką i wyszytym z tyłu godłem. Dopełnieniem chusty są naramienniki w tym samym kolorze, z wyszytym numerem jednostki oraz plakietki przyśzywane na lewym rękawie munduru, określające przynależność do konkretnej drużyny, szczepu czy hufca. Zestawienie chusty w określonym kolorze i konkretnych plakietek jest jak linie papilarne – nie ma w kraju dwóch drużyn, których członkowie nosiliby dokładnie takie same chusty i plakietki. Ta różnorodność uzupełniających elementów umundurowania wiąże się niekiedy z długoletnią tradycją danego środowiska. Tak pisze o tym w poradniku drużynowych

¹⁵ W. Hansen, *dz. cyt.*, s. 132–133.

¹⁶ R. Baden-Powell, *dz. cyt.*, s. 51.

¹⁷ W. Splawska-Seweryn, *Harcerki w Związku Harcerstwa Polskiego. Początki i osiągnięcia w Kraju oraz lata 1939–1949 poza Krajem*, Główna Kwatera Harcerek ZHP poza Krajem, Londyn 1993, s. 33.

Marek Kamecki, jeden ze współcześnie działających instruktorów: „w drużynach istnieją różne tradycje mundurowe – różne chusty, nakrycia głowy, kolory sprawności, sposoby noszenia sznurów funkcyjnych, suwaki, itp. Zjawisko to wzbogaca nasz ruch – spotkani w mieście, czy w górach harcerze często są identyfikowani po rodzaju umundurowania i stanowi to dla nich powód do dumy”¹⁸.

Ryc. 4. Uczestniczki VII Światowej Konferencji Skautek, zorganizowanej w 1932 r. w Szkole Instruktorów Harcerstwa Żeńskiego na Buczu¹⁹

Mundury pierwszych polskich skautów były podobne do tych zaproponowanych przez Roberta Baden-Powella. Jednak z czasem nabrały cech specyficznie polskich, np. nakryciem głowy stała się rogatywka wzorowana na tradycyjnej *krakusce*. Taką adaptację mundurów do regionalnych zwyczajów widać także wśród innych organizacji skautowych. Z biegiem czasu każda stworzyła swój specyficzny wariant munduru, wynikający przede wszystkim z tradycji kulturowych, ale także ze specyfiki pracy czy warunków klimatycznych.

Przez lata ewolucji munduru w Polsce niezmiennie pozostają kolorystyka i krój przypisane płci – zieleń dla harcerzy i szarość dla harcerek. Pierwsze zalecenia co do wyglądu mundurów pojawiły się już w 1913 r. w „Skaucie” – pierwszym polskim czasopiśmie o tematyce harcerskiej. Na mundur harcerza składał się: „kapelusz pilśniowy miękki, zielono-popielaty o podgiętej kryzie, koszula wełniana z naramiennikami i kieszonkami na piersiach o wykładanym

¹⁸ M. Kamecki, *Stosowanie metody harcerskiej w drużynie harcerzy*, Niezależne Wydawnictwo Harcerskie, Warszawa 2014, s. 146.

¹⁹ Źródło: W. Seweryn-Spławaska, *Harcerki w Związku Harcerstwa Polskiego...*, s. 86.

kołnierzu barwy popielato-zielonej lub oliwkowo-brązowej, spodnie krótkie popielate lub khaki, spięte pod kolanem na rzemyk, pasek skórzany żółty oraz sztylpy wełniane, popielate lub khaki i trzewiki”²⁰. Wytyczne dotyczące munduru żeńskiego zawarte zostały w *Polskich skautkach. Zarysie organizacyjnym* z 1913 r.: „Ustalono też, że strój organizacyjny skautek stanowi bluzka i spódnica w kolorze szarym, spodnie, kapelusz, torba, plecak”²¹. Wyjątek stanowią mundury harcerzy specjalności wodnej – w tym przypadku krój i kolor jest taki sam dla obu płci. Mundury wodne wzorowane są na mundurach marynarzy. Bluzy obu płci są granatowe, a jedyną różnicą jest możliwość noszenia spódnic przez harcerki.

Wszystkie harcerskie obrzędy wymagają zwykle stosownej oprawy, w tym także konieczności założenia munduru, choć nie mówi o tym wprost żaden regulamin. Jednak dla harcerzy to oczywiste, jako że mundur miał być podstawowym ubraniem harcerzy, odpowiednim na wszelkie okazje, w tym także te uroczyste. Poza tym większość obrzędów związana jest z otrzymaniem jakiegoś uzupełniającego elementu umundurowania, który od razu jest umieszczany w odpowiednim miejscu na mundurze. Chciałam jednak w tym miejscu podkreślić, że harcerz po zdjęciu munduru pozostaje nadal harcerzem, nie traci swojego stopnia czy funkcji. Oznaczenia na mundurze to jedynie materialna forma potwierdzająca pewien fakt społeczny. Mundur to zatem strój bardzo mocno związany z jego konkretnym użytkownikiem. Wszystko, co znajduje się na mundurze, określa jego właściciela, a harcerze uczą się właściwego odczytywania mundurowych oznaczeń. ZHP to organizacja oparta na pewnej ściśle określonej strukturze. Pojawiająca się hierarchiczność, mająca swoje wizualne odzwierciedlenie właśnie na stroju organizacyjnym, związana jest jednak wyłącznie z posiadaniem doświadczenia i pełnioną rolą. „Mundur drużynowego niczym nie różni się od munduru harcerzy – jest to symbol braku rozróżnienia w naszym ruchu na wychowawców i dzieci, którymi się oni zajmują – wszyscy jesteśmy uczestnikami ruchu samowychowawczego i każdy pracuje nad sobą na swoim poziomie”²².

Stąd też pojawiające się oznaczenia są wyrazem przebytych prób i namacalnymi potwierdzeniami przebytych rytuałów. Co więcej, każdy, niezależnie od swojej sytuacji majątkowej czy pochodzenia, może przebyć w harcerstwie podobną drogę, a tym samym zdobyć takie same oznaczenia na mundurze.

Ukazuje to także, jak z mundurem silnie związana jest sfera emocjonalna. Stosunek do munduru jest w pewnym stopniu wyrazem relacji z całą organizacją. Zwraca na to uwagę także Bogatyriew w odniesieniu do analizowanego przez siebie stroju ludowego: „odzież jednostki jest uważana za prawie organicznie związaną ze swoim użytkownikiem. Zgodnie z tym przekonaniem

²⁰ W. Błażejowski, *Historja harcerstwa polskiego. Zarys ogólny*, Harcerskie Biuro Wydawnicze, Warszawa 1935, s. 50.

²¹ J. Opieńska-Blauth, *Polskie harcerki...*, s. 19.

²² M. Kamecki, *dz. cyt.*, s. 146.

o bliskości człowieka i jego stroju osobistego kształtuje się stosunek społeczności wiejskiej do naszego stroju. Nasz strój jest bliski pojedynczemu członkowi społeczności, jak jest mu bliska i sama społeczność”²³.

I tak właśnie jest w przypadku munduru. Szacunek do munduru oznacza szacunek do ideałów, które są ważne w organizacji. Regulaminowe noszenie munduru wiąże się nie tyle z poczuciem estetyki, co jest oznaką zdyscyplinowania i poszanowania norm i wartości obowiązujących w harcerstwie. We wstępie do regulaminu mundurowego z 1983 r. znalazłam taki zapis: „Mundury zuchów, harcerzy i instruktorów są symbolem i zewnętrznym wyrazem zespolenia w Związku Harcerstwa Polskiego. Każdy członek ZHP jest zobowiązany dbać o estetyczny wygląd munduru i nosić go zgodnie z wymaganiami niniejszego regulaminu, mając świadomość, że swym wyglądem, postawą i postępowaniem reprezentuje ZHP”²⁴.

Można wyodrębnić jeszcze jedną funkcję – wychowawczą. Noszenie munduru zgodnie z obowiązującymi zasadami, a także dbanie o jego stan powinno, jak się mniema, budować w harcerzach poczucie obowiązkowości, poszanowania i przestrzegania zasad. Kamecki, opisując mundur jako narzędzie wychowawcze, stawia śmiałą w mojej ocenie tezę, że mundur: „wśród wielu funkcji [...] ma [...] także za zadanie budowanie w chłopcu odporności na presję otoczenia. Przez całe dzieje harcerstwa idący ulicą chłopiec w krótkich spodenkach, z chustą na szyi i w rogatywce, wzbudzał zainteresowanie i reakcje ludzi. Czasami był i jest to wyraz sympatii, a czasami agresji [...]. Jest on właśnie PO TO, żeby chłopiec poczuł się niekomfortowo. Po to, żeby poczuł na sobie presję i nauczył się, że gdy wszyscy naokoło wrzeszczą Sieg Heil, to trzeba powiedzieć – Nie!”²⁵.

Można dyskutować z tym przekonaniem, zwłaszcza w odniesieniu do dziecka, jestem bowiem przekonana, że harcerstwo dysponuje lepszymi środkami oddziaływania i kształtowania postawy asertywności i odporności na wpływ otoczenia. Niemniej jednak bezpośrednie przełożenie stosunku do munduru na poszanowanie stojącej za nim historii i tradycji ruchu harcerskiego jest tak silne, że gdy kilka lat temu zespół rockowy Psychocukier wykorzystał w czasie sesji zdjęciowej mundury harcerskie, zakładając je w sposób dalece nieregulaminowy, spowodowało to oburzenie wśród społeczności harcerskiej. Podobny sprzeciw budzi „przebieranie się za harcerzy” przez osoby niemające nic wspólnego z ruchem harcerskim, które możemy zaobserwować czasem w serialach (np. *Klan*), teledyskach (np. *Copacabana* zespołu Revlovers) czy kampaniach politycznych (np. spot wyborczy A. Dudy). Mundur jest bowiem oznaką przynależności do ZHP, a nie strojem teatralnym. Poszanowanie munduru, odpowiednie jego noszenie są wyrazem szacunku do wartości, które stoją za całą organizacją. Niestety, także wewnątrz związku zdarzają się przypadki,

²³ P. Bogatyriew, *dz. cyt.*, s. 224.

²⁴ *Regulamin mundurów, odznak i oznak zuchów harcerzy i instruktorów ZHP*, Młodzieżowa Agencja Wydawnicza, Warszawa 1983, s. 3.

²⁵ M. Kamecki, *dz. cyt.*, s. 34.

kiedy drużyny harcerskie noszą mundur lub jego elementy niezgodnie z regulaminem i czynią to całkiem świadomie. Dzieje się tak nie tyle z powodu nieznamości regulaminu, co raczej z rutynowego powtarzania starych, środowiskowych przyzwyczajęń, których sensu często już nikt nie pamięta. Pokazuje to, że nie wszyscy działacze harcerscy znają i rozumieją funkcje munduru.

Harcerze posiadają jeden strój, który miał przede wszystkim pełnić rolę stroju powszedniego. Emocjonalny stosunek do munduru doprowadził do znaczącej metamorfozy; stał się on także strojem odświętnym. Znane są przypadki, gdy instruktorzy harcerscy decydowali się na założenie swych mundurów jako strojów ślubnych. Prekursorami byli Andrzej Małkowski i Olga Drahonowska – twórcy harcerstwa na ziemiach polskich. Zachowana fotografia ślubna ukazuje parę młodą właśnie w mundurach skautowych, a Olga, chcąc przyozdobić choć trochę surowy strój, założyła doń czerwone korale²⁶.

Nierzadko wolą długoletnich działaczy harcerskich jest pochówek w stroju organizacyjnym; wówczas mundur staje się strojem funeralnym i „podniosłym”. Na tym przykładzie obserwuję ciekawe zjawisko zmiany głównej funkcji munduru. Początkowo miał on być podstawowym ubiorem skauta, zastępującym jego „cywilny” strój codzienny. Miał to być strój roboczy, w który skauci przebierają się podczas zajęć terenowych. Możliwe, że Baden-Powell proponując swój pomysł na pracę z chłopcami, nie spodziewał się, że idea skautowa spotka się z takim szerokim odzewem i zostanie entuzjastycznie przyjęta niemal na całym świecie. Również program pracy oraz podejmowane przez skautów i harcerzy działania wpłynęły na przemianę podstawowych funkcji munduru. Z czasem bowiem zdarzały się sytuacje wymagające stroju odświętnego, więc zaczęły stopniowo pojawiać się różne warianty umundurowania. Po pierwsze, dość szybko wprowadzono mundur instruktorski, przeznaczony dla dorosłych działaczy harcerskich, bardziej reprezentacyjny, mniej sprawdzający się w warunkach biwakowych. Dodatkowo szczególna estyma, z jaką harcerze zaczęli traktować mundury, przesunęła akcent z funkcji praktycznej na funkcję wspólnotową. Długo utrzymywały się inne wzory mundurów dla instruktorów czy seniorów harcerskich, dla których z oczywistych względów strój przewidziany dla biegającego po lesie dwunastolatka nie był stosowny. Tym samym naturalnie zaakcentowana została funkcja różnicująca wiek członków ZHP. Mundury osób dorosłych miały być bardziej galowe, reprezentacyjne, a ich podstawową funkcją przestała być użyteczność. Obecny regulamin wprowadza jednolity krój niezależnie od wieku. Jednak przy pomocy noszonych na mundurze oznaczeń i odznaczeń nadal możliwe jest oszacowanie wieku właściciela.

²⁶ A. Zawadzka, *Gawędy o tych, które przewodziły. Część I, Olga Małkowska, Jadwiga Falkowska, Józefina Łapińska, Jadwiga Zwolakowska*, Harcerskie Biuro Wydawnicze Horyzonty, Warszawa 2001, s. 17.

Ryc. 5. Fotografia ślubna Andrzeja i Olgi Małkowskich, 1913 r.²⁷

Analizując przeobrażenia mundurów na przestrzeni ostatnich stu lat, można zauważyć, jak na ich krój i wygląd wpływ miały zarówno moda, jak i sytuacja polityczno-społeczna w kraju. Ruch harcerski kształtował się, kiedy Polska znajdowała się jeszcze pod zaborami, dlatego mimo pracy harcerskiej, oficjalne noszenie mundurów nie było możliwe w każdym zaborze. Podczas II wojny światowej mundur dla zaangażowanych w ruch oporu harcerzy był namiastką munduru wojskowego, a noszenie go, choć ryzykowne, było wyrazem walki z okupantem. Największe piętno na umundurowaniu odcisnęły jednak pierwsze lata komunizmu. Wówczas to zdelegalizowano organizację harcerską, a na miejsce mundurów wprowadzono stroje wzorowane na ubiorze radzieckich pionierów, składające się z granatowych spodni i spódnic, białej koszuli, czerwonej chusty i furażerki²⁸. Powrót do tradycyjnych mundurów i możliwości noszenia odznak organizacyjnych był jednym z sukcesów aktywistów harcerskich, dążących do odrodzenia się działalności harcerskiej po bezprawnej likwidacji ruchu przez władze komunistyczne w 1949 r.²⁹.

²⁷ Źródło: J. Opieńska-Blauth, *Polskie harcerki...*

²⁸ W. Hausner, M. Wierzbicki, *dz. cyt.*, s. 90.

²⁹ Tamże, s. 98.

Tak jak wspomniałam na początku, wygląd munduru nie pozostaje zupełnie obojętny na modę, a uleganie jej „pozostaje we wzajemnym związku z dążeniem do okazania się niezacofanym, wymaga pewnego napięcia, uwagi, ukierunkowania celowego, zmusza do zauważania modnych w społeczności zjawisk itp.”³⁰. Zmiany w umundurowaniu dokonywane są rzadko i polegają na nowocześnieści dotychczasowego kroju, a nie wprowadzeniu zupełnie nowego wzoru. Ostatnia reforma mundurowa dążyła przede wszystkim do tego, by mundury były praktyczne, dostosowane do codziennej pracy drużyny; oceniana była przydatność i celowość niemal każdego elementu. Akcent położono także na nowoczesny krój mundurów, by były one estetyczne, eleganckie i przez to chętnie noszone przez członków ZHP. Dążąc do jak największej jednolitości w wyglądzie harcerzy, zdecydowano zakazać noszenia innych krojów czy szycia mundurów samodzielnie. Nastąpił także częściowy powrót do badenpowellowskiej praktyczności i użyteczności. Wprowadzono krótkie spodnie mundurowe dla harcerzek, bo przy wielu czynnościach spódnica okazała się być mało wygodna. Coraz popularniejsze stają się też noszenie wygodnych i przewiewnych koszulek bawełnianych z haftem lub nadrukiem harcerskim. To tzw. „koszulki mundurowe”, dopuszczane do użytku podczas zajęć harcerskich zamiast bluz mundurowych. Dzięki temu zachowany jest jednolity wygląd i poczucie wspólnoty. Ponadto, wzorem organizacji skautowych, możliwe jest noszenie do koszulki samej chusty. Zauważam, że jednostki coraz częściej dążą do jednolitego, zewnętrznego wyglądu, także w sytuacjach, kiedy nie noszą pełnego umundurowania. Niemal każda drużyna ma swoje koszulki mundurowe, ale często też polary, bluzy, czapki – czyli odzież codziennego użytku, ale z elementem podkreślającym przynależność do organizacji. I ponownie nie zgodzę się tu z przywołanym wcześniej Markiem Kameckim. Nie uważam, że noszenie koszulek w sytuacjach, które na to pozwalają, jest wyrazem słabości i wstydu harcerzy. Dziś dostępność różnorodnej odzieży jest znacznie większa niż sto lat temu. Dodatkowo przemysł odzieżowy rozwinął się na tyle, że oferuje ubrania przeznaczone do konkretnej aktywności, co stanowi często znacznie wygodniejszą alternatywę dla munduru, np. podczas wędrówek. Choć mundur jest ważny w naszej tradycji, zawsze ostatecznie to czyny świadczą o harcerzu, a nie jego strój.

Reformy mundurowe naturalnie zawsze budzą emocje, ale jest to proces modyfikacji, nigdy niepolegający na całkowitym zerwaniu z przeszłością. Zwykle zmiany mają na celu dopracowanie kroju munduru tak, by był możliwie najwygodniejszy czy dostosowany do realiów pracy harcerskiej. Wpływają na to zarówno czynniki zewnętrzne, jak i wewnętrzne procesy wynikające z życia grupy. Dziś harcerstwo jest pod wieloma względami innym ruchem, ale wciąż będącym kontynuacją tego zapoczątkowanego przez Andrzeja Małkowskiego, zaś „nowe tradycje pojawiają się jako modyfikacje już istniejących”³¹.

³⁰ P. Bogatyriew. *dz. cyt.*, s. 205.

³¹ E. Shils, *Tradycja*, [w:] *Tradycja i nowoczesność*, wyb. J. Kurczewska, J. Szacki, Czytelnik, Warszawa 1994, s. 65.

„Mundur jest także symbolem naszych tradycji – przypięty jest do niego krzyż harcerski, którego symbolika jest pełna treści”³². Krzyż harcerski jest z pewnością najważniejszym elementem munduru, ulegającym najmniejszym przeobrażeniom na przestrzeni lat. Często przekazuje się go jako rodzinną pamiątkę, z pokolenia na pokolenie. Zdarzają się przypadki, że harcerze noszą z dumą krzyż harcerski rodzica lub dziadka. „W symbolach tkwi autorytet, którego siła bierze się z ich związku z żyjącymi poprzednio osobami – osobami, które kiedyś grały pewne role lub były członkami danej zbiorowości we wcześniejszej fazie jej historii”³³. Harcerze, choć może bardziej intuicyjnie, są świadomi tego związku, co dobrze wyraża znana piosenka: „popatrzcie na zdjęcie, choć jest czarno-białe, czujecie, że mundur zielony [...] kapelusz skautowy i laska dębowa dziarsko w dłoni trzymana, a spodnie choć krótkie, popatrzcie, druhowie, sięgają aż po kolana. Bo tak wyglądali przed nami harcerze z tym samym krzyżem na piersi, wierni ideałom zieloni rycerze”.

Podsumowując: pisałam o funkcjach i ich zmieniającej się hierarchii. Chciałabym jeszcze odwołać się do jednego zjawiska, na które wskazuje Bogatyriew, a które również starałam się zaprezentować. Mundur, podobnie jak strój ludowy, czasem jest po prostu rzeczą, ubiorem chroniącym ciało, ale dla jego właścicieli staje się znacznie częściej znakiem³⁴. „Strój charakteryzuje przynależność do określonej klasy, narodowości, wyznania itd., wskazuje na sytuację ekonomiczną tego, kto go nosi, jego wiek itp.”³⁵. Podobnie, co starałam się wykazać, jest w przypadku munduru. Z założenia miał być przede wszystkim rzeczą, pełniącą funkcję ochronną w czasie zajęć skautowych. Wraz z rozrostem organizacji, rozbudową struktury i zadań, a także w oparciu o silną podbudowę emocjonalną stał się znakiem wskazującym na szereg informacji w odniesieniu do jego właściciela. Mimo różnic w podejściu do munduru na przestrzeni lat i tym samym stopniowej zmianie struktury jego funkcji, nadal pozostaje jednym z ważnych elementów naszego dziedzictwa, bez którego trudno sobie wyobrazić harcerstwo. Bowiem, jak pisze Shils, od kiedy „człowiek stał się wrażliwy na tradycję i zdolny do jej pojmowania [...] zaczął przywiązywać się do symbolów przeszłości i uznawać ważność pozostawionego przez nią dziedzictwa”³⁶.

32 M. Kamecki, *dz. cyt.*, s. 146.

33 E. Shils, *dz. cyt.*, s. 55.

34 P. Bogatyriew, *dz. cyt.*, s. 207.

35 Tamże, s. 233.

36 E. Shils, *dz. cyt.*, s. 65.

The tradition dressed in uniform

A scout uniform is one of the most important traditional symbols of Polish scouting. The specific arrangement of the elements gives us a variety of information about its owner. The goal of this article is to analyse a Polish scout uniform to show its functions. In this research we use a structural-functional theory used by Piotr Bogatyrew to analyse the folk costume. The article comments on different functions (past and present) of a scout uniform, as well as the structure of the functions and its transformation over the years. The survey scout uniform for functions at the same time reveals a number of traditions of scouting.